

Gagyi József: A krízis éve a Székelyföldön 1949

Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004. 271 oldal

A könyv szerzője nem könnyű feladatra vállalkozott, amikor a következő célt tűzte ki magának: „olyan történeti antropológiai elemzés, amely középpontjában a társadalomnak, pontosabban a székelyföldi falusi társadalomnak a hatalom kiterjesztésére adott válaszreakciói állnak” (5). A romániai történelemkutatás 1989 utáni fejlődését figyelemmel követő olvasó jól tudja ugyanis, hogy a mikro-társadalmi folyamatok és a kollektív mentalitás vizsgálata ma sem tartoznak a hivatásos és hivatalos történetírás fősodrásához. Néhány éve Constantin Iordachi arról értekezett a *Korall* hasábjain, hogy a társadalomtörténet iránti csekély érdeklődésért, a romániai felsőoktatásból és a tankönyvekből való hiányáért elsősorban „a román történetírás hagyományos pozitívizmusa és ténymániája” a felelős.¹ A budapesti Közép-Európai Egyetem oktatója szerint ez arra vezethető vissza, hogy sem a két világháború között, sem 1945 után nem vált meghatározóvá a román értelmiség politikai kulturájában az a marxista/baloldali diskurzus és valóságkép, amely az 1960-as évektől kezdve Magyarországon vagy Lengyelországban megteremtette a társadalomkutatás módszertanát, elsősorban de nem kizárólag rétegződés- vagy életmódivizsgálat formájában. „Marx komplex társadalomelmélete helyett a román historiográfia a történeti periodizáció merev és teleologikus sémáját alkalmazta, amely az osztályharc marxista teóriáját egy, a *nemzetet* organikus és halhatatlan *egység*ként értelmező primordialista fogalommal kombinálta”² – véli Iordachi. Tovább lépve ezen a gondolatmeneten megkockáztatható, hogy a román történetírás, politikai rendszerektől függetlenül a tizenkilencedik század végétől egészen 1989-ig nemzet- és államépítő célok szolgálatába helyezte magát, és noha ez nem jelentette automatikusan a szakmai követelmények feladását, szükségessé tette azoknak a kutatási irányzatoknak a mellőzését, informális betiltását, amelyek nem tudtak vagy akartak beilleszkedni a nemzeti teleológiába, az egységes nemzet teremtésének kutatásába. Mivel a román kommunista párt számára is a nemzeti történelem legitimáló érvként szolgált, nemigen volt szükség a jelenkorban zajló társadalmi folyamatok kutatására, vagy ennek eredményeinek közzétételére; magyar demográfusok, például Nyárády R. Károly és Varga E. Árpád joggal kifogásolhatták a statisztikai adatszolgálat szakmai megbízhatóságát,³ de a bukaresti brit követség

¹ Costantin Iordachi: Társadalomtörténet a román történetírásban: örökség, újítások és kihívások. *Korall* 7–8. 2002. március, 193.

² Iordachi 2002: 195.

³ Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Budapest, KSH Levéltára, 2003; Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Budapest–Csíkszereda, TLA-Pro-Print, 1998.

is panaszt emelt amiatt, hogy „nincsenek adatok és statisztikák a társadalmi élet szerveződésének legnyilvánvalóbb aspektusairól sem”.⁴

Az adattitkosítás egyik áldozata maga a szociológia lett: a Ceaușescu-korszak néhány évét leszámítva 1948 és 1989 között nem beszélhetünk komoly szociológiai kutatásról Romániában. A két világ háború közötti időszakban virágzó, Dimitrie Gusti nevéhez kötődő „monográfiai” irányzat képviselőit elmozdították egyetemi pozíciójukból és hallgatásra ítélték. Ha történtek is egyéni rehabilitációk (lásd Henri H. Stahl esetét, aki visszakerült a bukaresti egyetemre), az 1970-es évekre szinte utánpótlás nélkül sorvadt el az a szakmai közeg, amely más kelet-európai országban az óvatos hatalomkritika egyik főszereplőjévé nőtte ki magát. A társadalomkutatásban elszenvedett módszertani lemaradás még súlyosabbnak látszik a magyar kisebbségi közegre nézve, ahol egészen az 1989-es politikai fordulatig kizárólag a néprajzi kutatások nyújtottak lehetőséget egy-egy falu, egy-egy közösség szokásainak, múltjának feltárására. Gagy József és a későbbi KAM értelmiség csoport tagjai azonban már 1989 előtt arra figyelmeztettek, hogy az erdélyi magyar szocialista intézményrendszer által szorgalmazott identitásmérő vagy önazonosságápoló munkák és vizsgálatok nem számolnak a mindennapi élet szintjeivel és dimenzióival: egy etnicizált valóságot konstruálnak ott is – például a Székelyföldön – ahol nem az etnikai polarizáció határozza meg az esetleges konfliktusok kimenetelét, hanem a (magyar) társadalmon belül tapasztalható feszültségek és diszfunkciók.

A hosszú bevezetőt és a háttérinformációkat indokoltá teszi az a mai olvasó számára furcsa körülmény, hogy Budapesttől néhány száz kilométerre jelenleg is zajlik a társadalomtörténet „alapjainak lerakása”, annak professzionalizálása, intézményesülése és függetlenítése a néprajztól, az antropológiától és a szociálpszichológiától. Gagy József úttörő munkájának talán legfontosabb érdeme éppen az, hogy hozzáértéssel és alázattal készíti elő – az alapfogalmak tisztázásától és a statisztikai adatok aprólékos összegyűjtésétől kezdve – a következő évtized(ek) nagy feladatát: Székelyföld, majd egész Erdély huszadik századi társadalomtörténetének kutatását és megírását. A Székelyföld választása mint kutatási terep módszertanilag is indokoltnak tűnik: miközben Erdély vegyes területein az etnikai konfliktusok – pontosabban az egymás melletti élés „etnikai” alapú racionalizálása – óhatatlanul áthatják a történeti narratívákat, a Székelyföldön, ahol „az osztályharc is magyarul folyik” (26–27), a másik fél „láthatatlansága” lehetővé teszi, hogy Gagy nem a hagyományos sérelmi és etnocentrikus perspektívából, hanem az (egyetemes) társadalomtörténeti paradigmákból kiindulva közelítsen a témához.

A szerző célja egy társadalomtörténeti pillanatkép felvázolása: a hét fejezetből álló monográfia tárgya a politikai krízishelyzetre, a kommunista diktatúra kiépülésére és megszilárdulására adott kollektív és egyéni válaszreakciók egy jól körülhatárolt földrajzi egységben, a Székelyföldön, egy viszonylag rövid időszak,

⁴ London, NA Foreign Office 371/128895. Romania 1957. Internal political situation. Despatch from Bucharest, 1/1/1957.

1949 tavasza-nyara alatt. Az első öt fejezetben Gagyi a politika- és a társadalomtörténeti megközelítést ötvözi. Az első fejezet kezdetén eredeti narratív megoldással az egyébként elméleti kérdésekben otthonos szerző minden bevezetés nélkül szembesíti az olvasót a könyv központi kérdésével. A napi hírek, apróhirdetések, rendeletek, törvények látszólag összefüggéstelen felsorolásából rajzolódik ki az osztályharc indítása által kiváltott pánik és társadalmi sokk (15–22). Antropológusként Gagyit nem annyira a folyamat, hanem a tünetek, a krízishelyzet érdekli, ezt állítja elemzésének középpontjába, mert a szerző szerint 1949 a köztes év: „akkor éri el a hatalom a helyi társadalmak, a mindennapi élet legbensőbb köreit” (38). A diktatúra új, rendkívül szűk normatív kereteket szab, elsősorban az 1949. márciusában elindított erőszakos tévesztés súlyosan érinti a paraszti társadalmat. A lakosságnak éreznie kell: „úgy, ahogy eddig, tovább élni nem lehet” (38).

A központilag elhatározott, többé-kevésbé tervszerűen végrehajtott politikai és gazdasági intézkedések széleskörű tiltakozást váltanak ki a Székelyföldön is (6. és 7. fejezet). A civil megmozdulásoknak azonban nincs közvetlen politikai üzenete, mint Románia számos területén, ahol 1949–53 között lázadásra, sortűzre, tömeges letartóztatásokra, sőt a renitens falusi közösségek kollektív deportálására is sor kerül. A politikatörténetből és a „nagy” események világából kilépve a szerző amellet érvel, hogy a Székelyföldön, ahol a magyar lakosság nem fogott fegyvert a kommunista rendszer ellen (ebben szerepet játszott a retorzióktól való félelem, de az új kisebbségbarátnak tűnő rendszer iránti szimpátia is), a társadalmi válságot elsősorban a spiritualitás, a misztikus jelenségek fokozott igénye fejezte ki. Ennek ábrázolására Gagyi két, egymástól igen távol álló, de a krízishelyzet által összeköthető jelenséget mutat be: az utolsó nyilvános csíksomlyói búcsút és a máréfalvi millenarisztikus mozgalom esetét. 1949. június 4-én kerül sor (1990-ig) az utolsó nyilvános, több tízezer hívő részvételével zajló csíksomlyói búcsúra. A „reakciós” katolikus hívők részvételét a Román Munkáspárt központilag kidolgozott tervnek megfelelően azzal igyekszik megakadályozni és ellensúlyozni, hogy főleg Marosvásárhelyről több száz pártaktivistát, munkást és agitátort vezényel a búcsú helyszínére, ahova vonattal, szekérral vagy akár gyalog érkezik a tömeg az egész Székelyföldről. Mindenki számára nyilvánvaló, hogy az egyházi ünnepség erős politikai töltettel is bír (ezzel Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök is tisztában van). A beszámolók szerint az agitátorok feladata, akiket kiküldetésük előtt néhány napos „kiképzésben” részesítettek, észrevétlenül elvegyülni a tömegben, és ott folytatni politikai-nevelő munkát, például meggyőzni a hívőket a „miszticizmus” káros voltáról, és ateizmusra nevelni őket. Mások feladata az „adminisztratív eszközök” alkalmazása, például a szerelvények átkutatása és a benne utazó hívők igazoltatása, leszállíttatása. A térség magyar színházait is mozgósítják, mozikaravánt indítanak, Csíkszeredában motorversenyt rendeznek a figyelem elterelése végett. Az eredmény meglehetősen vegyes: sok embert ugyanis sikerül megfélemlíteni, de a várt politikai eredmény elmarad. A gyakran írástudatlan, érvelni nem képes és városi öltözékben megjelenő munkás-kádereknek nem sikerült megszólítani és meggyőzni

a híveket, itt-ott dulakodás is előfordul. Az utolsó búcsú napjaiban az új hatalmi struktúra – amely „kultúrforradalmat” hirdet a Székelyföldön –, többé-kevésbé békésen konfrontálódik a hagyományaihoz, hitéhez ragaszkodó lakossággal. Márton Áron püspököt nem sikerül megállítani, de a búcsú alkalmával tanúsított bátor fellépése arra készteti a hatóságokat, hogy pár héttel később, június 21-én letartóztassák.

A köztisztelőben álló egyházi előjáró letartóztatása és későbbi elítélése, a mezőgazdaság durva, gyakran ésszerűtlen és káros átalakítása és az addig megkérdőjelezhetetlen legitimitációjú rítusok és viselkedési normák támadása és tagadása megosztja, „kulturális válságba” sodorja a helyi közösséget. Ennek egy másik jele az a millenarista-világvéget hirdető mozgalom, amely 1949 februárjában bontakozik ki a Székelyudvarhely közelében fekvő Méréfalván, amit egy falubeli „szentasszony” hirdet. A helyi jelenségként induló mozgalom gyorsan terjed éppen a „nagy átalakulás” időszakában, és 1949 augusztusában a méréfalvi asszony már több tízezer ember előtt prédikálhat, akik nemcsak a környező falvakból, hanem Csíkszeredából, Brassóból és Marosvásárhelyről is járnak Méréfalvára. Ebben az esetben is némi késéssel, de az állami gépezet határozottan válaszol: az asszonyt letartóztatják, előbb Nagyszebenbe idegyógyászatra küldik, majd a brassói fegyházba szállítják és csak másfél év után, 1951-ben engedik haza mindenféle bírósági ítélet nélkül.

A könyv ezen részei kitűnően ötvözik a mikrotörténetet és a kulturális antropológiát. Két aprónak tűnő mozzanattól kiindulva Gagy József finom ecsetvonással rekonstruálja és értelmezi az eseményeket. A szerző rutinosan forgatja eszköztárát, amely (alaposan tanulmányozott és megemésztett) szakirodalomból, levéltári forrásokból, sajtóelemzésből, korabeli privát naplójegyzetektől, interjúkból és háttérbeszélgetésekből áll. Az eredmény egy fontos könyv, melyet egyaránt ajánlunk a jelenkortörténésznek, az antropológusnak és a Székelyföld huszadik századi társadalomtörténete iránt érdeklődőknek is.

Stefano Bottoni